

Frege'nin Özel Ad Kuramının Neden Olduğu Sonsuz Gerileme Sorunu*

Alper Yavuz

Özet

Frege özel adların (ve diğer dilsel simgelerin) anlamları ve gönderimleri arasında ünlü ayrımını yaptığı “Anlam ve Gönderim Üzerine” (1948) adlı makalesinde, bu ayrımın önemi, gerekliliği ve sonuçları üzerine uzun değerlendirmeler yapar ancak özel adın anlamından tam olarak ne anlaşılması gerektiğinden yalnızca bir dipnotta kısaca söz eder. Örneğın “Aristoteles” özel adının anlamının *Platon’un öğrencisi ve Büyük İskender’in öğretmeni* ya da *Stagira’da doğan Büyük İskender’in öğretmeni* olarak alınabileceğini söyler. Burada dikkat çeken nokta örnekteki özel adın olası anlamları olarak gösterilen belirli betimlemelerin de özel ad içeriyor olması. Anlamın Frege için bileşimsel olduğu, bir başka deyişle bir dilsel simgenin anlamının (varsa) parçalarının anlamlarınca belirlendiği düşünülürse, örnekteki belirli betimlemelerin anlamlarının saptanabilmesi için içerdikleri özel adların da anlamları saptanıp betimleme içinde geçtikleri yere konmalıdır. Bu işlem hiçbir özel ad kalmayana kadar sürdürülmelidir. Ancak biraz düşünülünce bir özel adın nesnesini tekil olarak betimleyecek ve içinde özel ad geçmeyecek bir betimleme bulmanın kolay olmadığı görülür. Örneğın yukarıdaki betimlemelerde geçen “Platon”, “Büyük İskender” ve “Stagira” gibi özel adların anlamları olabilecek ancak özel ad içermeyen betimlemeler bulmak pek kolay görünmüyor. Ortaya bir sonsuz gerileme sorunu çıkmış gibi duruyor. Frege'nin anlam-gönderim ayrımını için ciddi sonuçları olabilecek bu sorunu Frege çözebilir mi? Bu yazıda bu sorunun yanıtını arayacağım. Sorunu betimledikten sonra Frege'nin önündeki seçenekleri (örneğin bağlama duyarlı terimlerden (gösterme adları veya belirteçler) yararlanma veya bağlamı sınırlama gibi) değerlendireceğim.

Anahtar Sözcükler: Frege, özel adlar, anlam, gönderim, bağlam

The Infinite Regress Problem in Frege's Theory of Proper Names

Abstract

In his “Sense and Reference” (1948), Frege makes his famous distinction between the sense and the reference of a proper name (and

---

*Bu yazının yayın bilgisi şöyledir: Alper Yavuz (2018). “Frege'nin Özel Ad Kuramındaki Sonsuz Gerileme Sorunu”. İçinde: *VIII. Mantık Çalıştayı Kitabı*. Ed. Vedat Kamer ve Şafak Ural. İstanbul: Mantık Derneđi Yayınları, ss. 513–527.

other signs) and discusses at length the significance, necessity and consequences of the distinction, but he explains how the sense of a proper name should be understood very briefly in a footnote. According to him, for example, the sense of the proper name "Aristotle" can be taken as *the pupil of Plato and teacher of Alexander the Great* or *the teacher of Alexander the Great who was born in Stagira*. What is interesting here is that the definite descriptions given as the possible senses of this proper name do themselves contain proper names too. Since the sense is something compositional for Frege, which means the sense of a linguistic sign is determined by its constituents (if there are any), in order to determine the sense of definite descriptions in question, we should first determine the senses of proper names they contain and substitute these senses with the proper names themselves. This process should continue until no proper name remains. However, it does not seem easy to find a definite description which describes the object of a proper name uniquely but contains no proper name itself. For instance, could we find appropriate senses that contain no proper name for "Plato", "Alexander the Great" and "Stagira"? It does not seem likely. A problem of infinite regress appears to arise. Can Frege solve this problem, which poses a serious threat for his sense-reference distinction? I will explore this problem in this paper. After explaining the problem, I will discuss the options (e.g. turning to indexicals or context restriction) Frege can take to deal with it.

Keywords: Frege, proper names, sense, reference, context

Frege özel adların (ve diğer dilsel simgelerin) anlamları ve gönderimleri arasında ünlü ayrımını yaptığı makalede (Frege 1948), ayrımın önemi, gerekliliği ve sonuçları üzerine uzun değerlendirmeler yapar ancak özel adın anlamından tam olarak ne anlaşılması gerektiğinden yalnızca bir dipnotta kısaca söz eder:

"Aristoteles" gibi gerçek bir özel adın anlamıyla ilgili düşünceler farklılık gösterebilir. Örneğin anlamın şu olduğu düşünülebilir: Platon'un öğrencisi ve Büyük İskender'in öğretmeni. Anlamı böyle kabul eden kişinin "Aristoteles Stagira'da doğdu." tümcesiyle eşleştireceği anlam, adın anlamı olarak şunu kabul eden kişinin eşleştireceği anlamdan farklı olacaktır: Stagira'da doğan Büyük İskender'in öğretmeni. Gönderge aynı kaldığı sürece, anlamda bu türden değişimler hoş görülebilir (...) (Frege 1948, dn. 2)

Burada dikkat çeken "Aristoteles" özel adının olası anlamlarını vermesi beklenen "Platon'un öğrencisi ve Büyük İskender'in öğretmeni" ve "Stagira'da doğan Büyük İskender'in öğretmeni" belirli betimlemelerinin de özel ad içeriyor olması. Anlamın Frege için bileşimsel olduğu, bir başka deyişle bir dilsel simgenin anlamının (varsa) parçalarının anlamlarınca belirlendiği düşünülürse, örnekteki belirli betimlemelerin anlamlarının sap-

tanabilmesi için içerdikleri özel adların da anlamları saptanıp betimleme içinde geçtikleri yere konmalıdır. Bu işlem hiçbir özel ad kalmayana kadar sürdürülmelidir. Ancak biraz düşünülünce bir özel adın nesnesini tekil olarak betimleyecek ve içinde özel ad geçmeyecek bir betimleme bulmanın kolay olmadığı görülür. Örneğin yukarıdaki betimlemelerde geçen “Platon”, “Büyük İskender” ve “Stagira” gibi özel adların anlamları olabilecek ancak özel ad içermeyen betimlemeler nasıl bulunabilir? Ortaya bir sonsuz gerileme sorunu çıkmış gibi duruyor. Anlam-gönderim ayrımı için ciddi sonuçları olabilecek bu sorunu Frege çözebilir mi? Bu yazıda bu sorunun yanıtını arayacağım. Sorunu betimledikten sonra Frege'nin önündeki seçenekleri sırasıyla değerlendireceğim.¹

1 Anlam-Gönderim Ayrımı

Frege dilsel simgelerin iki önemli işlevini, doğruluk değeri bakımından işlevlerini ve bilişsel işlevlerini, birbirinden ayırmıştır. Bunlardan ilkinde *gönderim*, ikincisine ise *anlam* adını vermiştir. Buna göre her dilsel simge için bu simgenin anlamının ve göndergesinin ne olduğu sorulabilir.

Frege'de üç temel dilsel simgeyi şöyle gösterebiliriz:

- (i) Özel ad²: Bir özel adın göndergesi o adın gönderimde bulunduğu ya da belirlediği nesne, anlamı ise adı anlayan kişinin *kavradığı şey* ya da

---

¹İnan (2006) Donnellan'ın belirli betimlemeler için yaptığı niteliksel (attributive) - gönderimsel (referential) ayrımı için benzer bir soruna dikkat çeker. Basitçe söylersek, bu ayrıma göre, bir belirli betimlemeyi bu betimleme semantik olarak neye gönderim yapıyorsa o şeye gönderim yapmak amacıyla kullanmak niteliksel kullanımken konuşucunun betimlemeyi zihninde belirli bir nesne varken o nesneye gönderim yapmak amacıyla kullanması gönderimsel kullanımdır. Bu ikinci türden kullanımda betimlemenin semantik göndergesi ve konuşucunun zihnindeki nesne farklılık gösterebilir. Örneğin bir sınav yapılmış ve sınavdan sonra öğretmen şöyle demiş olsun: Sınavdan en yüksek not alan kişi benim en çalışkan öğrencimdir. Bu örnekteki “sınavdan en yüksek not alan kişi” betimlemesini öğretmen, aklında belirli bir öğrenci olmadan kullanıyorsa, yani bu betimlemenin dile getirdiği özellikleri kim sağlıyorsa o kişiye gönderim yapmak istiyorsa, bu kullanım niteliksel olur. Böyle değilse, bir başka deyişle öğretmenin aklında bir öğrenci varsa (örneğin öğretmen Ayşe'nin sınavdan en yüksek notu aldığını biliyorsa) ve betimlemeyi ona gönderim yapacağı düşüncesiyle kullandıysa, bu kullanım gönderimsel olur. Bu ikinci türden kullanımda sınav kağıtları karışmış ve Ayşe aslında en yüksek notu alan öğrenci değilse, bu betimlemenin semantik göndergesi ile konuşucunun göndergesi farklılık göstermiş olur. Semantik olarak bu betimleme en yüksek not alan öğrenci her kimse ona gönderim yapar. Öğretmenin ise, bu betimlemeyi gönderimsel kullandığı için, her durumda Ayşe'ye gönderim yaptığı sonucu çıkar. İnan bir belirli betimlemenin kullanımının niteliksel olabilmesi için betimlemede geçen özel adların, bağlama duyarlı işaret adlı gibi terimlerin ve diğer betimlemelerin de niteliksel olarak kullanılması gerektiğini ancak bu türden içinde hiçbir gönderimsel olarak kullanılmış terim geçmeyen betimlemelerin bulunmasının neredeyse olanaksız olduğunu savunur.

²Frege'ye göre belirli betimlemeler de bu kategoride yer alır (Frege 1948, s. 210). Ancak ben bu terimleri bugünkü yaygın kullanımlarına uygun biçimde özel ad kategorisinin dışında tutacağım.

adın gönderim yaptığı nesnenin *sunum kipidir*.

- (ii) Kavram-terimi (ya da yüklem): Bir kavram-teriminin göndergesi sözcüğün dile getirdiği kavram, anlamı ise bir özel adın anlamını alıp değer olarak bir önerme veren bir fonksiyondur.
- (iii) Tümce: Bir tümcenin göndergesi Doğru ya da Yanlış olmak üzere iki doğruluk değerinden biridir. Bu doğruluk değerleri Frege'ye göre birer nesnedirler. Bir tümcenin anlamı ise dile getirdiği düşünce ya da önermedir.

Anlam ve gönderim Frege'ye göre bileşimseldir. Bir dilsel yapının göndergesini (varsa) parçalarının göndermeleri belirler. Aynı şekilde bir dilsel yapının anlamını da parçalarının anlamları belirler.³

Şimdi bu söylediklerimizi bir örnek tümce ile canlandıralım.

(1) Aristoteles filozoftur.

Bu tümce "Aristoteles" özel adı ve "...filozoftur" kavram-teriminden oluşur. "Aristoteles" in göndergesi Aristoteles, anlamı ise yukarıdaki alıntıda Frege'nin önerdiklerinden biri olarak düşünülebilir. "...filozoftur" un göndergesi *filozof* kavramı, anlamı ise anlamlardan önermelere bir fonksiyondur. Bu fonksiyon, Aristoteles adının anlamını alınca bize değer olarak (1)'in dile getirdiği önermeyi verir.⁴ (1)'in bütününe göndergesi ise Aristoteles bir filozof olduğundan Doğru, anlamı da Aristoteles'in filozof olması önermesidir.

³Bileşimsellik ilkesi kuramcılar arasında "Frege'nin ilkesi" olarak bilinse de Frege bu ilkeyi açık olarak dile getirmez. Ancak birazdan örnekleyeceğimiz üzere Frege'nin tümceleri fonksiyon ve argüman biçiminde çözümlemesi bileşimsellik ilkesini varsaydığı biçimde yorumlanabilir. Bu tartışmaları ayrıntılı bir biçimde ele alan Pelletier (2001), bileşimsellik ilkesinin Frege'ye yüklenmesinin, ilgili yazında ne kadar yaygın bir tutum olduğunu gösterdikten sonra bu ilkenin anlam bileşimselliği ve gönderge bileşimselliği olarak iki ayrı alt ilkeden oluştuğunu ve Frege'nin bu iki alt ilkeyle ilgili tutumunun farklılık gösterdiğini savunur. Pelletier'e göre bileşimsellik ilkesi parçaların bütünü belirlemesi ya da bütünü parçaların bir fonksiyonu olması olarak anlaşılırsa göndergenin Frege için bileşimsel olduğu açıktır. Eşgöndermeli parçaların yer değiştirilebilmesi ve kavram-nesne ilişkisinin fonksiyon-argüman ilişkisi olarak açıklanması bunun açık kanıtlarıdır. Dolayısıyla açık söylemese de Frege'nin göndergenin bileşimsel olduğunu sezdirmediğini kabul edebiliriz Pelletier'e göre (Pelletier 2001, s. 104). Buna karşın Pelletier'e göre Frege hiçbir yerde anlamın bileşimsel olduğunu ne söyler ne de sezdirir. Ancak yine de Frege birçok yerde dilin yaratıcılığı, yeni anlam üretme yeterliliğinden ve bunun anlamın parçaları olmasıyla ilişkili olabileceğinden söz eder. Pelletier'e göre bütün bunlar anlamın bileşimselliği (fonksiyon-argüman yapısında olması) yoluyla açıklanabileceği ve Frege'nin bunu arka planda düşünmüş olabileceğini gösterir (Pelletier 2001, s. 108). Öyleyse şu sonuca varabiliriz: Frege açıkça söylemese de göndergenin ve anlamın bileşimselliği ilkelerini Frege'nin dil felsefesinin parçaları sayabiliriz. Bir bütünü anlamını ve göndergesini fonksiyon ve argüman tipindeki parçalarının ilişkisi belirler.

⁴Frege'ye göre kavramlar da fonksiyoneldir. Bunlar nesnelere doğruluk değerlerine giderler. Örneğin *filozof* kavramı Aristoteles nesnesini alıp bize Doğru doğruluk değerini verir.

Yüklemlerin (kavram-terimleri) anlam ve göndermelerinin fonksiyon tipinde yapılar olması Frege'nin bileşimsellik ilkesi bakımından önemlidir. Karmaşık bir dilsel yapı olan tümcenin anlam ve göndergesinin nasıl parçalarınca belirlendiği böylece açık olur. Bir yüklem anlam ve göndergesindeki boşlukların bir özel adın anlam ve göndergesiyle dolmasıyla tümce-anlamının ve tümce-göndergesinin ortaya çıkması, Frege'de bir tümcenin gönderiminin ve anlamının parçalarının gönderimleri ve anlam-larınca nasıl belirlendiğini gösterir.⁵

Basit tümceler bileşimsellik ilkesinin paradigmatik örnekleri olsalar da bu ilkenin yalnız onlar için değil karmaşık yapıda olan yüklem ve birden fazla tümcecik (clause) içeren tümceler için de geçerli olduğunu söylemek gerekir. Örneğin iki tümcecğin "ise" bağlacıyla bağlı olduğu koşullu bir tümcenin göndermesini (doğruluk değeri) ve anlamını (koşullu bir önerme) içerdiği önbişen (antecedent) ve artbişen (consequent) belirler.

Frege'nin özel ad ya da tekil terim kategorisine koyduğu belirli betimlemeler de bileşimseldir. Bunlar tek bir nesneye gönderim yapmak bakımından diğer özel adlarla benzer olsalar da karmaşık yapıdadırlar. Örneğin "Gana" özel adı "Gana'nın devlet başkanı" betimlemesinin bir parçasıdır. Bu betimlemeyi anlamak ve göndermesini saptamak için "Gana" sözcüğünün (ve diğer bişenlerin) anlam ve göndermesini bilmek gerekir.⁶

⁵Burada karşımıza şöyle bir soru çıkabilir: Bileşimsellik ilkesi Frege'nin ünlü "bağlam ilkesi" ile çelişiyor mu? Bağlam ilkesini Frege şöyle dile getirir: "Sözcüklerin anlamını/gönderimini [*Bedeutung*] tek başına değil, ancak bir tümce bağlamında [*Satzzusammenhänge*] ele almak" (Frege 2008, s. 85). (Frege bu dönemde anlam-gönderim ayrımını henüz yapmadığından "anlam" sözcüğünün buradaki anlamını daha genel, sonraki ayrımın her iki bişenini de kapsayacak biçimde düşünmek gerekir.) Bu ilke ilk bakışta bileşimsellik ilkesiyle uyumsuzmuş gibi görünür. İlki sözcüklerin anlamını tümcenin, ikincisi ise tümcenin anlamını sözcüklerin belirlediğini söylüyor. Stainton (2006) bu iki ilke arasındaki uyumsuzluğun görünüşte olduğunu aslında bu iki ilkenin beraberce savunulabileceğini öne sürüyor. Buna göre bileşimsellik ilkesi yarı-biçimsel olarak şöyle dile getirilebilir:

Bütünün anlamı = $\langle$ parça-anlam₁, parça-anlam₂,..., parça-anlam_i,...,parça-anlam_n $\rangle$ + sözdizimsel yapı

(Burada "+" işaretiyle (ve benzer biçimde aşağıdaki "-" işaretiyle) matematiksel bir toplam değil denklemin sağ yanındaki argümanların uygun biçimde bir araya getirilmeleri kastediliyor.)

Aynı denklemden bağlam ilkesini de çıkarmak olanaklı:

Parça-anlam_i = Bütünün anlamı - $\langle$ parça-anlam₁, parça-anlam₂,...,parça-anlam_n $\rangle$ + sözdizimsel yapı) (Stainton 2006, s. 111)

Stainton'ın açıklaması kabul edersek bileşimsellik ve bağlam ilkelerinin ilişkisini aslında bir fonksiyon ve onun ters fonksiyonunun ilişkisi olarak düşünebiliriz.

Bileşimsellik ve bağlam ilkeleri arasındaki ilişkiye dikkatimi çektiği için Nazif Muhtaroglu'na teşekkür ederim.

⁶Frege "bilme", "inanma" ve benzeri sözcüklerin kapsamı içinde yer alan bir tümcecğin (ve bunun parçalarının) anlam ve gönderimlerinin bu tümcecğin tek başına durduğundaki anlam ve gönderiminden farklı olduğunu söyler. Bu yazıda tartışmamız açısından farklılık yaratmadığından bu türden durumları dışarıda tutup yalnızca basit tümceleri ele alacağız.

2 Frege'nin Sorunu

Bu ön bilgilerden sonra yukarıda giriş yaptığımız soruna dönelim. Frege, Aristoteles adının anlamını iki betimlemeyle örnekliyor. Bunlar “Platon’un öğrencisi ve Büyük İskender’in öğretmeni” ve “Stagira’da doğan Büyük İskender’in öğretmeni”. Bu betimlemelerden birinin, örneğin ilkinin, “Aristoteles” adıyla eşleştirildiğini varsayalım.⁷

Frege’ye göre anlam gönderimi belirlediğinden bu betimlemenin anlamının aracılığı olmadan “Aristoteles” adından Aristoteles’in kendisine gidiş olanaklı olmaz.

Frege’nin önerdiği çözülemeye göre

- (2) “Aristoteles” =_(anlam) “Platon’un öğrencisi ve Büyük İskender’in öğretmeni”

Bir başka deyişle bu iki terim eş anlamlıdır.⁸ Frege “Aristoteles”in anlamını eşitliğin diğer yanındaki betimlemenin anlamı olarak veriyor. Peki bu betimlemenin anlamı nasıl saptanacak? Bileşimsellik ilkesine göre bu betimleme karmaşık bir dilsel yapı olduğundan anlamı parçalarınca belirlenir. Bir başka deyişle parçalarının anlamları saptanmadan betimlemenin kendisinin anlamı saptanamaz. Bu betimleme de iki özel ad içerdiğinden bütün anlamın saptanması için önce bunların anlamlarının saptanması gerekir. Şimdi “Platon” ve “Büyük İskender” özel adlarının anlamları için de uygun birer betimleme bulup yerlerine yazalım.⁹ Bu durumda yukarıdaki çözüleme şöyle olur.

- (3) “Aristoteles” =_(anlam) “Devlet’in yazarının öğrencisi ve Antik Çağ’da Hindistan’ı işgal eden ordunun kumandanının öğretmeni”

Ancak bu ifadenin içinde de özel adlar geçiyor: “Devlet”, “Antik Çağ”, “Hindistan”.

Özel adlardan yine kurtulamadığımızı göre bunların yerine de eş anlamlı yeni betimlemeler koymamız gerekecek. İlk akla gelen betimlemeler yine özel ad içeren betimlemeler olacaktır. Örneğin “Hindistan” adını

⁷ Frege, yukarıda alıntılanan dipnotta anlaşılacağı üzere, bir özel adın anlamını farklı konuşucuların farklı biçimlerde düşünebileceklerini öne sürüyor. Bu durumda bir özel adın anlamının bağlama ve konuşucuya göre farklılık gösterdiği sonucu çıkar. Özel adın anlamı sorulduğunda hangi bağlamda hangi konuşucu için anlamının sorulduğu da belirtilmeli. Tartışmam açısından bir farklılık yaratmayacağından bu durumu göz ardı edeceğim. Bir başka deyişle bir özel adın tek bir anlamı olduğunu varsayacağım. Böylelikle bir özel adın şu kişi için şu bağlamdaki anlamı demekten kurtulup basitçe o özel adın anlamından söz edebileceğim.

Bu noktayı yorumlamama yardımcı olduğu için İlhan İnan’a teşekkür ederim.

⁸7. dipnotta belirtildiği üzere aslında buradaki eş anlamlılık belirli bir kişi için sözün geçtiği belirli bir bağlamdaki eş anlamlılıktır ancak tartışma açısından bunun belirtilmesi bir farklılık yaratmıyor.

⁹Bir dilsel yapının içinde geçen bir ifadenin anlamı aynı olan başka bir ifadeyle yer değiştirilmesi bileşimsellik ilkesi gereği bu dilsel yapının anlamını değiştirmez.

başka bir ülkeye referans vermeden nasıl tanımlayabiliriz? Frege'ye göre özel adların anlamlarını veren betimlemeler nesnelere tekil olarak belirlediklerinden bu koşulu sağlayacak bir betimlemenin kendisinin de özel ad *içermemesi* olanaklı mı? Eğer böyleyse karşımıza bir sonsuz gerileme sorunu çıkıyor demektir. Bir özel adın anlamını belirlemek için başka bir özel ada, onun anlamını belirlemek için başka bir özel ad gerek duyarız ve bu böyle sonsuza gider. Bu kuşkusuz Fregeci dil görüşü için istenmeyen bir durum. Bir sözcüğün anlamı, Frege'nin istediği rol olan gönderimi belirleme rolünü oynayabilmesi için, belirlenebilir olmalıdır.¹⁰ Oysaki karşımıza sonu belirli olmayan bir anlam zinciri çıkar. Sorunu ortaya koyduktan sonra şimdi Frege'nin buna nasıl yanıt verebileceğine bakalım.

3 Frege'nin Önündeki Seçenekler

Frege bu soruna üç biçimde yanıt verebilir gibi görünüyor. Sırasıyla bunları görelim.

3.1 Özel Tipte Betimlemelerden Yararlanma

Frege yukarıdaki savın bütün özel adlar için geçerli olamayacağını, kimi özel adların anlamlarının özel ad içermeyen betimlemelerle verilebileceğini öne sürebilir. Bunlar neler olabilir? Sayı terimleri böylesi betimlemeler için ilk akla gelebilecek adaylar. Örneğin "2" sayısı hiçbir özel ad içermeyen "çift asal sayı" ifadesiyle rahatlıkla betimlenebilir.¹¹ Aslında sayılar Frege için mantık ilkelerinden türetildiklerinden bütün sayılar özel ad içermeyen betimlemelerle tanımlanabilirler. Sayılar için böylesi betimlemeler varsa neden başka özel adlar için de olmasın?

Sayılar için bu açıklamayı kabul etsek bile bunun bize diğer türdeki özel adlarda nasıl yardımcı olacağı hiç açık değil. Bütün özel adların anlamları sayılara indirgenebilir mi? Kuşkusuz hayır. O halde sayılardan yola çıkıp başka özel adlara genişletebileceğimiz bir çözüm yok. Yine de diğer türde özel adlar için de özel ad içermeyen betimlemelerin bulunabileceği söylenebilir. En üstünlük belirten (superlative) niteleyiciler yardımıyla böylesi yapılar kurulabilir. Örneğin bir kimse "Devlet" kitabının anlamı için "en değerli felsefe kitabı" gibi bir betimleme bulabilir. Ancak kuşkusuz bu ifade eksiktir. Bu değer yargısını kimin verdiği hesaba katılmazsa bu betimlemenin nesnesini tekil olarak belirlemesi olanaklı olmaz.

¹⁰Bu nedenle anlamı dögüsel bir biçimde vermek, böylesi bir anlam herhangi bir nesne belirlemeyeceği için kabul edilemez. Örneğin "Aristoteles"ın anlamını "Platon'un öğrencisi ve Büyük İskender'in öğretmeni" olarak verdikten sonra "Platon"un anlamı "Aristoteles'in öğretmeni" olarak verilemez. Anlamın dögüsel verilip verilemeyeceği sorusuna dikkatimi cektikleri için Ali Suat Gözcü ve Nazif Muhtaroglu'na teşekkür ederim.

¹¹Frege'ye göre sayı terimleri de özel adlardır(Frege 2008, §62).

Öyleyse bu betimlemeyi örneğin “Ali için en değerli felsefe kitabı” gibi tamamlamak gerekir. Bu durumda ise betimlemenin içeriğine yine bir özel ad girmiş olur.

Değer yargısı olmayan en üstünlük belirten niteleyiciler de vardır. Örneğin “Hindistan” için böylesi bir betimleme “en kalabalık 2. ülke” olabilir. Ancak böylesi bir açıklama genelleştirilebilir mi? Bütün özel adların anlamları bir sıralama içindeki konumlarından yola çıkarak saptanabilir mi? Kaldı ki “Hindistan” için bile birçok kimse böylesi bir betimlemeyi bilmez. Burada Kripke’nin *Adlandırma ve Zorunluluk*’taki “Feynman” örneğini anımsayabiliriz. Kripke “Feynman” için sıradan bir kimsenin vereceği betimlemenin yalnızca “ünlü bir fizikçi” olduğunu, bununsa Feynman’ı tekil olarak betimlemekten uzak olduğunu söyler. Buna karşın yine de bu kişilerin Feynman’a gönderim yaptıklarını vurgular (Kripke 1980, s. 81). Benzer biçimde “Hindistan” terimini kullananların çoğunun da “en kalabalık 2. ülke” türünden betimlemeler sunamayacakları, yalnızca “Asya’da bir ülke” gibi bir betimleme dile getirebilecekleri açıktır. Hindistan’ı tekil olarak betimleyebilecek kişilerden çoğu da büyük olasılıkla onu komşularıyla ya da belli başlı kişilerden yararlanarak betimleyeceklerdir. Bunların her biri de kuşkusuz özel ad içerecektir.

Sonuç olarak sayılar ya da kimi özel durumu olan nesnelere için özel ad içermeyen anlam betimlemeleri bulmak olanaklıysa da o adları kullanan birçok kişi bu betimlemeleri bilmediklerinden bu kişilerin bu türden özel betimlemeler aracılığıyla gönderim yaptıkları söylenemez. Bu da bir önceki bölümde dile getirilen soruna geçerli bir çözümün bu özel türde betimlemelerle sağlanamayacağını gösteriyor.

3.2 Bağlama Duyarlı Terimlerden Yararlanma

Frege için bir başka seçenek bağlama duyarlı terimlerden yararlanmak olabilir mi? Örneğin, “ben”, “sen” gibi kişi adları, “bu”, “şu” gibi gösterme adları ya da niteleyicileri ya da “bugün”, “dün” gibi belirteçler yardımıyla bir özel adın anlamı verilebilir mi? Bu Frege için çekici bir yol olabilir çünkü bu türden ifadeler yardımıyla özel adların anlamları doğrudan deneyime indirgenebilen betimlemelerle verilebilir. Örneğin “Devlet” için şöyle bir betimleme verilebilir: Benim önümde bir örneği bulunan kitap. “Hindistan” da bir haritaya işaret edilip “şu ülke” olarak gösterilebilir. Böylelikle içinde özel adın geçmediği ifadeler bulunmuş olur. Ancak bu durumda bir başka sorun karşımıza çıkar. Bu elde ettiğimiz yeni ifadelerin anlamları saptanırken örneklerde geçen “ben” ve “şu” terimlerinin anlamları nasıl belirlenecek? Bileşimsellik ilkesi gereğince bunların anlamları saptanmadan ifadenin bütününün anlamı saptanamaz.

Frege’nin bağlama duyarlı terimlerin anlamı konusunda neler söyleyebileceği ile ilgili ilk akla gelen seçenek bu türden terimlerin anlamlarının özel adlar gibi betimlemeler yoluyla verilebileceğidir. Örneğin “ben” söz-

cüğü için “konuşan kişi”, “bugün” sözcüğü için “içinde bulunulan gün” gibi betimlemeler anlam olarak düşünülebilir mi? Şöyle bir örnek verelim:

(4) Dünkü konuşmada ben uyudum.

Bu örnekte “ben”in yerine “konuşan kişi” konursa istenenden çok farklı bir anlam çıkıyor.

(5) Dünkü konuşmada konuşan kişi uyudu(m).

(4)’te tümceyi kullanan kişinin uyuduğu (5)’te ise konuşmacının kendisinin uyuduğu anlamı çıkıyor. Diğer bağlama duyarlı sözcükler için de benzer örnekler bulunabilir (Perry 1977, s. 479).¹²

Bir bağlama duyarlı terimin anlamı başka ne olabilir? Perry bu konuyu tartışırken “rol” adı verdiği fonksiyonların bu işlevi görüp göremeyeceği sorusunu sorar. Buna göre rol:

T(bdt) tümcesi bir *b* bağlamında söylendiğinde ancak ve ancak *bdt*’nin *b*’deki değeri *T()*’nin gönderim yaptığı kavramın altına düşüyorsa doğrudur. (Perry 1977, s. 480)

Örneğin Platon’un söylediği “Ben hastayım” tümcesi ancak ve ancak Platon “() hastadır” yüklemine gönderim yaptığı kavramın altına düşüyorsa doğrudur (Perry 1977, s. 481). Ancak bu kez karşımıza Frege’nin sistemine aykırı olarak anlamın gönderimi belirlememesi sorunu çıkıyor. “Ben hastayım” gibi bir tümce kimin ağzından çıkarsa çıksın aynı anlamı dile getirirken doğruluk değeri değişkenlik gösterecektir. Örneğin hasta bir kişinin bu tümceyi söylemesi onu doğru yaparken sağlıklı bir kişinin söylemesi bu tümceyi yanlış yapar. Frege’ye göre ise anlamı aynı olan tümcelerin doğruluk değerlerinin farklılık göstermemesi gerekir.

Bu sorunun üstesinden gelmek için “Ben” sözcüğüne (ve benzerlerine) bağlama göre değişecek bir anlam bulunabilir. Ancak bu iki yolun Frege’nin sistemi içinde kalarak nasıl izlenebileceği belli değil.¹³

3.3 Bağlamı Sınırlama

Frege için bir seçenek de bağlamı sınırlamak olabilir. Bağlamı sınırlamak aslında sıkça karşılaşılan bir dilsel olgu. Örneğin okulun bahçesine bakıp “Bütün çocuklar oyun oynuyor” diyen bir öğretmen kuşkusuz yeryüzündeki bütün çocukları kastetmiyor. Açıkça söylemese de o an bahçede olan

¹²“Ben”in anlamı için “bu tümceyi kullanan kişi” gibi kendi kendine gönderim yapan bir betimleme önerisi yapıp örnekteki güçlük aşılabilir. Ancak bu kez de bir bağlama duyarlı terimin anlamı içinde “bu” gibi başka bir bağlama duyarlı terim kullanılmış olduğundan bu türden terimlerin geçmediği bir anlam elde edilememiş olur.

¹³Perry (1977) bağlama duyarlı kişi ve gösterme adları ile belirteçler konusunda Frege’nin önündeki bütün seçenekleri inceliyor ve Frege’nin sistemi içinde bu türden sözcüklerin anlamlarının açıklanamayacağı sonucuna varıyor.

bütün çocuklardan söz ediyor. Bir başka deyişle bağlamı örtük olarak sınırlayarak konuşuyor.¹⁴

Benzer bir şeyi özel adların anlamları için de düşünelim. Şöyle bir örnek olsun. Aristoteles'in dersinde öğrencilerinden biri şunu desin:

(6) Aristoteles büyük bir filozoftur.

Burada Aristoteles'i bütün bağlamlarda değil ancak sözün söylendiği bağlam sınırları içinde tekil olarak niteleyecek bir betimleme bulalım. Bu, "öğretmen" olabilir. Böylelikle "Aristoteles" in anlamı ilgili bağlamda şöyle olur:

(7) "Aristoteles" =_(anlam) "öğretmen"

Bütün bağlamlar düşünülürse kuşkusuz "öğretmen" olarak nitelenebilecek sayısız başka kişi olmasına karşın ilgili bağlamda "öğretmen" betimlemesi yalnızca Aristoteles'i tekil olarak betimler.

Bu yöntemle "Aristoteles" in özel ad içermeyen bir betimlemesini bulmuş oluruz. Ancak yanıtlamamız gereken bir soru yine de ortada duruyor. Bu örnekte "Aristoteles" in anlamı, yani "öğretmen", tek başına göndergeyi yani Aristoteles'i belirleyemez çünkü söylendiği gibi bağlamı sınırlamadığımızda sayısız başka kişi de bu betimlemeye uyacaktır. Bağlamı sınırlayan parametre bir şekilde "Aristoteles" in anlamı üzerinde etkili olmalı ve anlamdan göndergeye gidişi olanaklı kılmalı. Ancak bu nasıl olabilir? Bir başka deyişle bağlam anlamı hangi yolla sınırlar? Bunun için iki seçenek var gibi görünüyor önümüzde. İlki Stanley ve Szabo'nun (2000) önerdiği yoldur. Buna göre bir tümcede geçen her genel terim tümcenin mantıksal biçiminde bir bağlam değişkeni ile birlikte yer alır. Örneğin "öğretmen" genel terimi bir tümcede geçtiğinde, tümcenin mantıksal yapısında aslında $\ulcorner \langle \text{öğretmen}, f(i) \rangle \urcorner$ yer alır. Burada " $f(i)$ " nin işlevi öğretmenler kümesini bağlama göre sınırlandırmaktır (Stanley ve Szabo 2000, s. 251). Bu yaklaşımı anlam betimlemesinin kapsamını sınırlandırmak için de kullanabiliriz. Buna göre örneğin (7)'de "Aristoteles" in anlamı tek başına "öğretmen" değil $\ulcorner \langle \text{öğretmen}, f(i) \rangle \urcorner$ olur. Burada " $f(i)$ " nin işlevi öğretmenler kümesini bağlama göre sınırlandırmaktır. Örneğimizde bu küme yalnızca Aristoteles'i kapsayacak kadar küçültülüyor. Bu açıklama bağlamın nasıl sınırlandırılacağı ile ilgili bir çözüm sunuyor gibi görünüyor ancak bu çözüm Frege'nin dil kuramıyla ne kadar uyumlu? Frege'nin çizdiği çerçeve içinde kalıp da özel adların anlamlarının bu önerilen açıklamadaki gibi boşluklu yapılar oldukları ve bağlamı sınırlayacak bir fonksiyon ile doldurulması gerektiği söylenebilir mi? Bu pek olanaklı görünmüyor. Frege'ye göre özel

¹⁴Yukarıda sözü edildiği gibi Frege'nin "bağlam ilkesi" olarak anılan bir ilkesi vardır. Bu bölümde sözü edilen bağlam, Frege'nin sözünü ettiği bağlamdan çok daha geniş, bir konuşmada geçen dilsel yapıların yorumlanmasına etki eden dil dışı etkenleri de içerecek biçimde düşünülmelidir.

adlar anlamları ve göndermeleri bakımından boşluklu olmayan dilsel yapıların tipik örnekleridirler. Özel adların böylesi boşluklu yapılar olduğunu söylemek Frege'nin sisteminde kökten bir değişiklik önermek anlamına gelir.

Bağlamın sınırlanması için ilk yöntemi semantik olarak nitelendirirsek ikinci olarak bir de pragmatik yöntemin varlığından söz edebiliriz. Buna göre örneğimizdeki konuşmanın taraflarının bağlamı sözün geçtiği sınıf olarak sınırlandırdıklarını düşünelim. Bu durumda "öğretmen" betimlemesi yine yalnızca Aristoteles'i tekil olarak belirleyebilir. Dolayısıyla "Aristoteles" sözcüğüne bütün bağlamlarda geçerli olmayan ancak ilgili bağlam sınırlarında tekil olarak Aristoteles'i belirleyen bir anlam bulunmuş olur. "Öğretmen" betimlemesinin bir bağlamda Aristoteles'e işaret edip onun anlamı olması, bir başka bağlamda başka birine, örneğin Platon'a, işaret edip onun anlamı sayılması Frege'nin kafasındaki biçimiyle "bir özel adın anlamının nesnesini tekil olarak belirlemesi" olup olmadığı pek açık değil. Bu sorunu göz ardı etsek bile bağlamı bu ikinci biçimde sınırlama çözümü genelleştirilebilir görünmüyor. Örneğin yukarıdaki örnekte Aristoteles'in sınıfındaki her bir öğrenciyi tekil olarak betimleyecek ancak içinde özel ad ya da bağlama duyarlı terim geçmeyen ifadeler nasıl bulunacak? Sınıfın öğretmeni bir tek kişi olduğundan belki o sınıf bağlamında tekil olarak betimlenebilir ancak çok sayıda öğrenciyi birbirinden ayıracak uygun bir betimleme nasıl olabilir? Aslında bağlamın sınırlanması özel adlarla ilgili sorunu çözmekten çok sorunun sınırlanması olduğu söylenebilir gibi duruyor.

4 Sonuç

Anlam Frege'de dilsel yapıların göndermelerine ulaşmalarına aracılık eder. Bu aracının işini başarıyla görmesi için anlamın bileşimsel olması, yani (varsa) parçalarının anlamlarınca belirlenmesi, gerekir. Eğer bir parçanın anlamı bir gönderge belirleyemiyorsa o parçanın içinde yer aldığı bütün yapı göndergesiz olur. Frege'nin bir tümcenin iki temel mantıksal yapı taşı olarak gördüğü özel ad ve kavram-terimi göndermeli olduğunda onları içeren tümcenin kendisi de göndermeli olur. Bir başka deyişle doğru ya da yanlış olabilir. Kısacası özel adların anlamlarının göndermelerini tekil olarak belirlemeleri tümcelerin doğruluğu ya da yanlışlığı için temel önemdedir. Oysaki benim bu çalışmada tartıştığım üzere özel adın anlamının bir belirli betimleme cinsinden verilmesi türlü sorunlara yol açıyor. Bu betimlemenin söz konusu özel adın göndermesini tekil olarak belirleyebilmesi için ya bir özel ad ya da bir bağlama duyarlı terim içermesi gerekiyor. Ancak bu iki seçenek de çıkmaza neden oluyor. Bir özel adın anlamının kendisinin de özel ad içermesi bu kez aynı tekil olarak belirleme sorununun bu özel ad için doğmasına ve bir sonsuz gerileme sorununa neden oluyor.

Bağlama duyarlı gösterme adları gibi terimler içeren betimlemelerde ise bu kez bu terimlerin anlamlarının Frege'nin sisteminde nasıl belirleneceği sorunu çıkıyor. Frege için bir başka seçenek de bağlamı sınırlayıp özel adların anlamlarını belirleyen betimlemelerin sınırlı bir bağlamda iş gördüğünü savunmak olabilir mi, sorusunu da yukarıda tartıştık ve böylesi bir yolun da yine Frege'nin sistemiyle uyuşmadığı ya da genelleştirilebilir olmadığı sonucuna vardık.

Frege'nin özel ad kuramı daha önce çokça eleştirildi. Bunlardan kuşkusuz en ünlüsü Kripke'nin *Adlandırma ve Zorunluluk*'ta yaptığı eleştiridir. Burada Kripke Frege'nin özel adların anlamı ve gönderimi ile ilgili kuramlarının bu dilsel olguları hatalı bir biçimde açıkladığını gösterdi. Kripke'ye göre Frege'nin kuramları anlam ve gönderim olgularının doğasını yanlış çözümlüyor. Benim buradaki eleştirim ise Frege'nin özel ad kuramının iç tutarsızlığı üzerine. Bir başka deyişle ortada tutarlı bir özel ad kuramı görünmüyor. Özel adlar için anlam-gönderim ayrımı belki başka şekillerde yine savunulabilir ancak yukarıdaki eleştiriler haklıysa anlamı belirli betimlemelerle eşdeğer gören bir görüşün savunulması pek olanaklı görünmüyor.

Kaynaklar

- Frege, Gottlob (1948). "Sense and Reference". Çev. Max Black. İçinde: *The Philosophical Review* 57.3, ss. 209–230.
- (2008). *Aritmetiğin Temelleri. Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal-Matematiksel Bir İnceleme*. Çev. H. Bülent Gözkân. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, İlhan (2006). "Are 'Attributive' Uses of Definite Descriptions Really Attributive". İçinde: *Kriterion* 20, ss. 7–13.
- Kripke, Saul A. (1980). *Naming and Necessity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Pelletier, Francis Jeffry (2001). "Did Frege Believe Frege's Principle?" İçinde: *Journal of Logic, Language, and Information* 10.1, ss. 87–114.
- Perry, John (1977). "Frege on Demonstratives". İçinde: *The Philosophical Review* 86.4, ss. 474–497.
- Stainton, R. J. (2006). "Context Principle". İçinde: *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Ed. Keith Brown. 2. bs. Amsterdam: Elsevier, ss. 108–115.
- Stanley, Jason ve Zoltan Gendler Szabo (2000). "On Quantifier Domain Restriction". İçinde: *Mind&Language* 15.2-3, ss. 219–261.